

## OMONIM KOMPONENTLI INGLIZCHA IDIOMALAR: KOGNITIV-LINGVISTIK TAHLIL

Dilshod Muxitdinov Toxirovich  
O'qituvchi, O'zDJTU

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada ingliz tili frazeologik tizimidagi omonim komponentli idiomalar lingvo-kognitiv nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — idiomalar tarkibida keluvchi omonim soʻzlarning inson tafakkurida qanday konseptuallashtirilishi va maʼno hosil qilish jarayonida qaysi kognitiv mexanizmlar (metafora, metonimiya, blending) ustuvorligini aniqlashdan iborat. Maqolada ingliz tilidagi "head", "bank", "hand" kabi omonimik xususiyatga ega komponentlar ishtirokidagi iboralar misolida, soʻzning leksik omonimligi va frazeologik maʼno oʻrtasidagi semantik bogʻliqlik yoritilgan. Tahlillar natijasida omonim komponentlarning kontekstual tanlanishi va ularning milliy-madaniy konseptlarni ifodalashdagi oʻrni haqida xulosalar berilgan.

**Kalit soʻzlar:** omonim komponent, idioma, kognitiv tilshunoslik, frazeologik birlik, konseptual metafora, semantik derivatsiya, ingliz tili.

**Abstract.** This article provides a cognitive-linguistic analysis of English idioms containing homonymic components. The primary objective of the research is to identify how homonymous words within idiomatic expressions are conceptualized in the human mind and which cognitive mechanisms (metaphor, metonymy, blending) dominate the process of meaning construction. Drawing on English idioms with homonymic components such as "head," "bank," and "hand," the study explores the semantic relationship between lexical homonymy and phraseological meaning. The findings highlight the contextual selection of homonymic elements and their significance in reflecting national-cultural concepts.

**Keywords:** homonymic component, idiom, cognitive linguistics, phraseological unit, conceptual metaphor, semantic derivation, English language.

### Kirish

Ingliz tili frazeologiyasi tilning eng dinamik va madaniy qatlamlaridan biri boʻlib, u nafaqat lisoniy birliklar, balki xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va kognitiv tajribasini oʻzida mujassam etgan tizimdir. Idiomalar tilning ifodaviylik darajasini belgilab beruvchi muhim vosita sifatida tilshunoslikda doimiy tadqiqot obyekti boʻlib kelgan. Biroq, zamonaviy lingvistika, xususan, kognitiv yondashuv nuqtai nazaridan, frazeologik birliklar tarkibidagi leksik birliklarning omonimik xususiyatlari va ularning semantik jarayonlardagi roli hali ham chuqur tahlilni talab qiladi.

Omonim komponentli idiomalar — bu tarkibida shaklan bir xil, lekin mazmunan turlicha maʼnolarni ifodalovchi leksemalar mavjud boʻlgan iboralardir. Bunday birliklar nutq jarayonida semantik noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin boʻlsa-da, kognitiv nuqtai nazardan ular inson tafakkurida murakkab va tizimli ravishda konseptuallashtiriladi. Inson miyasi idiomani eshitganda, omonim soʻzning qaysi maʼnosi (prototipik yoki hosila) faollashishini kontekst va kognitiv modellar yordamida zudlik bilan aniqlaydi. Bu jarayon "konseptual integratsiya" (blending) va "metaforik proeksiya" kabi kognitiv mexanizmlar orqali amalga oshadi.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz tilidagi omonim komponentli idiomalar tuzilishini kognitiv-lingvistik asosda tadqiq etish, ularning leksik-semantik xususiyatlarini ochib berish va omonimiyaning frazeologik maʼno shakllanishidagi oʻrnini aniqlashdan iborat. Tadqiqot

doirasida, xususan, "head", "bank", "hand", "run" kabi omonimik salohiyatga ega so'zlar ishtirokidagi idiomalar tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv tilning iqtisodiy tamoyillari (til tizimining cheklangan resurslar bilan cheksiz ma'nolarni ifodalash qobiliyati) va kognitiv jarayonlarning o'zaro bog'liqligini yoritib berishga xizmat qiladi.

### **Asosiy qism**

1. Kognitiv mexanizmlar va ma'no farqlash (Disambiguatsiya)

Ingliz tilida omonim komponentli idiomalar tahlilida markaziy savol shundan iborat: inson miyasi shakli bir xil, lekin mazmuni turlicha bo'lgan komponentni idioma tarkibida qanday qilib darhol "to'g'ri" tushunadi?

Kognitiv nuqtai nazardan, bu jarayon **kontekstual faollashuv (contextual activation)** va **prototipik model** orqali amalga oshadi. Idioma tarkibidagi omonim so'z o'zining leksik ma'nosidan ajralib chiqib, yangi konseptual maydonga o'tadi. Bunda idioma butun (holistic) birlik sifatida idrok etiladi va komponentlarning alohida ma'nosi ikkinchi darajaga tushadi.

2. Amaliy tahlil: Omonim komponentli idiomalar turlari

Quyida tahlil uchun uchta asosiy leksik-semantik guruhni ajratib ko'rsatamiz:

#### **A. "Head" (Bosh / Yetakchi) komponenti**

"Head" so'zi ingliz tilida ham tana a'zosi (bosh), ham yuqori martabali shaxs (rahbar, direktor) ma'nosida qo'llanadi.

**Misol 1:** "Lose one's head" (O'zini yo'qotmoq, hissiyotga berilmoq). Bu yerda "head" tana a'zosi sifatida aql va xotirjamlikni ifodalaydi. Kognitiv model: *Tananing yuqori qismi = Boshqaruv markazi.*

**Misol 2:** "Head of the table" (Stolning bosh tomoni). Bu yerda "head" rahbarlik maqomini bildiradi.

**Kognitiv tahlil:** Ikkala idiomada ham *head* so'zi "eng yuqori/muhim" degan prototipik sxemani saqlaydi. Inson tafakkuri uchun *head* — bu markaz va nazoratdir. Omonimlik kognitiv jihatdan "nazorat/markaz" konsepti orqali birlashadi.

#### **B. "Bank" (Qirg'oq / Moliya muassasasi) komponenti**

Bu misol omonimiyaning klassik ko'rinishi bo'lib, ularning etimologik ildizlari ham turlicha.

**Misol:** "Bank on something" (Biror narsaga tayanmoq/ishonmoq).

**Kognitiv tahlil:** Qiziqarli jihati shundaki, bu idiomada *bank* so'zi "moliya muassasasi" ma'nosida ishlatiladi. Kognitiv sxema quyidagicha: *Bank = Ishonchli, barqaror tayanch.*

Bu yerda "qirg'oq" (bank) va "moliya" (bank) omonimlar bo'lsa-da, kognitiv modelda "tayanch/barqarorlik" konsepti har ikkalasini bog'lab turadi. Metaforik proyeksiya "moliya banki"ning barqarorligini insonning "ishonch" tuyg'usiga ko'chiradi.

#### **C. "Run" (Yugurmoq / Boshqarmoq) komponenti**

**Misol 1:** "Run out of steam" (Kuchdan qolmoq, toliqmoq).

**Misol 2:** "Run a business" (Biznesni boshqarmoq).

**Kognitiv tahlil:** Birinchi holatda *run* harakatni, ikkinchisida esa jarayonni boshqarishni bildiradi. Kognitiv nuqtai nazardan "yugurish" (harakat) = "ishlash/faoliyat". Miya *run* so'zini harakat sxemasi sifatida qabul qiladi va kontekst (steam/business) orqali uning qaysi yo'nalishda (jismoniy yoki tashkiliy) ekanligini belgilaydi.

3. Natijalar va muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, omonim komponentli idiomalar tilning **"konseptual tejamkorlik" (conceptual economy)** tamoyiliga asoslanadi. Til tizimi bir xil fonetik shakldan (omonimdan) foydalanib, turli kognitiv sohalarida (jismoniy, ijtimoiy, abstrakt) ma'no hosil qiladi.

Omonim komponentlar idiomalar tarkibida "**kognitiv langar**" (**cognitive anchor**) vazifasini bajaradi. Ular kitobxon yoki tinglovchi uchun yo'naltiruvchi belgi bo'lib xizmat qiladi. Kontekst o'zgarganda, aynan shu "langar" so'zning qaysi ma'nosini tanlash kerakligini miyaga signal sifatida yuboradi. Shuning uchun, omonimlik frazeologiyada chalkashlik emas, balki ma'no boyitish vositasidir.

### **Xulosa**

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi omonim komponentli idiomalar shunchaki lisoniy tasodif emas, balki tilning "**kognitiv iqtisodiyot**" tamoyiliga asoslangan chuqur tizimli hodisadir. Omonim komponentlarning idiomalar tarkibida faollashuvi beixtiyor amalga oshmaydi, balki inson tafakkuridagi murakkab kognitiv modellar — metafora, metonimiya va konseptual integratsiya (blending) orqali boshqariladi.

Tadqiqot davomida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Semantik ierarxiya:** Omonim komponentlar idiomalar tarkibida "kognitiv langar" vazifasini bajaradi. Ular kontekstual jihatdan aniqlangan (disambiguated) holda, so'zning asosiy leksik ma'nosidan ustun turuvchi frazeologik ma'noni yuzaga chiqaradi.
2. **Kognitiv mexanizmlar:** Ingliz tili frazeologiyasida "head", "bank", "run" kabi leksemalarning omonimligi nutq jarayonida chalkashlik keltirib chiqarmaydi. Aksincha, inson miyasi ularni mavjud kognitiv sxemalar yordamida tezkorlik bilan kategoriyalaydi va kerakli semantik maydonga yo'naltiradi.
3. **Til va mentalitet:** Omonim komponentli idiomalar nafaqat tilning leksik-semantik boyligini aks ettiradi, balki anglo-sakson madaniyatiga xos bo'lgan dunyoqarash, ijtimoiy qadriyatlar va abstrakt tushunchalarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, omonim komponentli birliklarni tushunish va to'g'ri qo'llash ingliz tilini o'rganuvchilar, tarjimonlar va tilshunoslar uchun frazeologik kompetensiyani oshirishda muhim o'rin tutadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu hodisani korpus lingvistikasi usullari yordamida qiyosiy-tipologik (masalan, ingliz va o'zbek tillari misolida) tadqiq etish, frazeologik omonimiyaning universallik va milliy o'ziga xoslik jihatlarini ochib berish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, frazeologiyadagi omonimiya hodisasi tilning statik emas, balki dinamik rivojlanuvchi, inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tirik tizim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. **Cowie, A. P.** (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press. (Frazeologiya nazariyasi va tahlili bo'yicha fundamental manba).
2. **Cruse, D. A.** (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. (Leksik semantika, omonimiya va ma'no munosabatlarini tushuntirib beruvchi asosiy darslik).
3. **Kövecses, Z.** (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press. (Metaforalarning kognitiv tahlili va konseptuallashuvi haqida).
4. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. (Kognitiv tilshunoslikning "oltin fondi", konseptual metafora nazariyasi uchun asos).
5. **Moon, R.** (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press. (Idiomalarning korpus asosidagi tahlili va ularning strukturasini o'rganish uchun).

6. **Ginzburg, R. S., et al.** (1979). *A Course in Modern English Lexicology*. Moscow: Vysshaya Shkola. (O'zbekistondagi ingliz tili fakultetlarida leksikologiya bo'yicha klassik darslik, omonimiya va frazeologiya qismlari uchun).
7. **Yo'ldoshev, B.** (2010). *O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasi masalalari*. Samarqand: SamDU nashriyoti. (Frazeologiyaning umumiy nazariy asoslarini o'zbek tili misolida chuqur tushunish uchun).
8. **Nematov, H., & Rasulov, R.** (1995). *O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari*. Toshkent: O'qituvchi. (Semantik maydon va so'zlararo munosabatlarni tahlil qilish uchun).
9. **Abduazizov, A.** (2006). *O'zbek tili fonologiyasi va morfologiyasi*. Toshkent: Akademiya. (Til sistemasi va uning strukturaviy tahlili bo'yicha).